

Els indicadors de paisatge: un nou repte per a la sostenibilitat

Ana María Ayuso i Alexandra Delgado

La cultura ha anat ocupant diferents posicions en les teories del desenvolupament. Si fa uns anys es va veure com un obstacle al progrés econòmic i, des de les Nacions Unides, es va incitar a eliminar filosofies ancestrals i velles institucions socials, i a trencar els vincles de casta, creença i raça, avui ningú qüestiona que la cultura no és solament un element de progrés material, sinó també la finalitat i el mitjà del desenvolupament, entès en el sentit de la realització de l'existència humana en totes les seves formes i en tota la seva plenitud. En aquest sentit, el desenvolupament deixa de ser una finalitat en ella mateixa a la recerca de creixement econòmic i es converteix en un procés complex que busca respondre als interessos i les aspiracions materials i espirituals dels pobles amb l'objectiu d'aconseguir una societat més justa, solidària, democràtica i ecològicament sostenible. Tot plegat és impossible sense tenir en compte la cultura, que comprèn idees, valors, coneixements, percepcions, creences, pautes de comportament, maneres de fer i aspiracions de grups i col·lectius. La cultura també és el que dota l'ésser humà de les eines necessàries per aprehendre el món, per enfrontar-s'hi i adaptar-s'hi, però també per canviar-lo i dirigir-lo cap a processos més sostenibles.

Aquesta concepció de la cultura implica reconèixer la seva influència en les tres dimensions del desenvolupament sostenible: la dimensió social, en el sentit que impulsa i afavoreix el sentiment de pertinença, és capaç d'incentivar la participació dels ciutadans i generar, així, cohesió social i facilitar la formació de governs democràtics legítims; la dimensió ambiental, ja que és evident la vinculació entre el medi i l'activitat dels grups humans, entre l'ús que es fa dels recursos naturals i el valor i el significat que s'atribueix als ecosistemes, i la dimensió econòmica, en el sentit que la cultura genera riquesa en termes econòmics, tal com posen de manifest les indústries cultural i creativa. De fet, el patrimoni és una de les primeres àrees culturals a les quals es va reconèixer el potencial econòmic i el sector que en treu més profit és el turístic.

L'any 2007 l'Observatori de la Sostenibilitat a Espanya¹ va incloure per primera vegada una bateria d'indicadors del sector cultural a l'informe *Sostenibilidad en España 2007* (Observatorio de la Sostenibilidad en España, 2008a). Els objectius eren: evidenciar que la cultura determina i modela els diferents tipus de desenvolupament possibles; superar la concepció de la cultura com a simple instrument de desenvolupament, fet que implica rebutjar la idea de presentar la cultura com una mera dimensió del desenvolupament sostenible; plantejar la cultura com un element estratègic de sostenibilitat amb gran potencial, i treballar des de l'especificitat cultural i els elements que la constitueixen cap a processos més sostenibles amb l'objectiu últim de constituir una cultura sostenible. D'acord amb això, està previst que en el proper informe sobre sostenibilitat local s'abordi el patrimoni com a recurs i factor de desenvolupament.

El sector cultural: un sector estratègic per a la consecució dels objectius marcats per l'Estratègia de Lisboa

En el context de la globalització de l'economia i en un moment de transició cap a societats basades en la informació i el coneixement, el sector cultural, des de la perspectiva del desenvolupament sostenible, és cada vegada més rellevant per estructurar la societat al voltant dels valors i principis que inspiren nous models de producció i consum més sostenibles. En les darreres quatre dècades, la cultura ha incrementat el seu reconeixement social i n'ha augmentat la presència en els mitjans de comunicació, cosa que ha afavorit que la indústria cultural s'hagi convertit en un sector estratègic per a la competitivitat i l'ocupació, a més de ser un element clau en la generació de consens, en un estil de fer política i en la transmissió d'informació i coneixement. Tot plegat ha generat un enorme interès entre diferents institucions internacionals i, fins i tot, estats, que ha donat lloc a una nova especialització: l'economia de la cultura, la sistematització del

¹ L'Observatori de la Sostenibilitat a Espanya neix l'any 2005 amb la vocació clara de promoure un canvi social cap a la sostenibilitat, entenent per sostenibilitat la capacitat de mantenir i fins i tot de millorar la qualitat de vida de generacions presents i futures fent un ús racional dels recursos naturals i respectant la capacitat de càrrega dels ecosistemes amb l'objectiu de preservar la diversitat ecològica i cultural.

sector cultural i la proliferació d'indicadors amb l'objectiu de mesurar-ne l'aportació, l'impacte i el grau d'influència, així com les tendències futures del sector.

En l'informe *Sostenibilidad en España 2007* es van introduir tretze indicadors culturals, ordenats en tres blocs: indicadors transversals, indústria cultural i indústria creativa. En el bloc d'indicadors transversals s'analitza l'aportació del sector cultural al producte interior brut i al valor afegit brut; l'ocupació en el sector cultural; el finançament i la despesa pública en cultura; la despesa de les llars en béns i serveis culturals; els hàbits culturals i el consum cultural, i el valor econòmic de la llengua espanyola. El bloc sobre indústria cultural tracta el dinamisme del sector del llibre i l'activitat del sector audiovisual i multimèdia. I el bloc sobre indústria creativa estudia l'evolució de les arts escèniques i musicals; el nombre d'activitats museístiques i les seves característiques; l'accés i equipament de les biblioteques; la riquesa del patrimoni històric espanyol, i la propietat intel·lectual.

La informació obtinguda a partir dels indicadors recollits en l'informe és útil i rellevant per assolir els objectius següents:

- Eliminar certs estereotips, com ara que a Estat espanyol la cultura és “subsidiària i dependent”. Els indicadors reconeixen el sector cultural com un element estratègic per generar riquesa i ocupació, un dels objectius de l'Estratègia de Lisboa.
- Tenir coneixement de la situació, identificant punts febles i forts, desviacions que cal corregir generades per l'economia de mercat i pels gustos i les preferències dels consumidors, perquè es tracta de béns culturals i no comercials, i que, per tant, cal regular, protegir, gestionar, avaluar i planificar.
- Identificar relacions entre factors.
- Reconèixer la importància d'un intangible com la llengua i les seves aportacions en béns tangibles.
- Identificar preferències i tendències futures.

Val a dir que el coneixement generat a partir d'indicadors permet protegir, gestionar i planificar el sector cultural, així com justificar la seva inclusió en les agendes polítiques.

El patrimoni: un element d'identitat, un recurs i un factor de desenvolupament

La cultura, però, no és solament el sector cultural; també és la memòria històrica, els sentiments d'identitat i pertinença, que es poden resumir amb el terme “patrimoni”. El patrimoni és la memòria viva de la cultura d'un poble, un element clau per a la cohesió social, l'afirmació d'identitats i de desenvolupament econòmic. Per les seves característiques el patrimoni és essencialment fràgil i no renovable i, per aquesta raó, requereix protecció. Entès així, el patrimoni és immens i té múltiples manifestacions, tangibles i intangibles, que es poden classificar en patrimoni cultural, natural i paisatgístic. Atès que el patrimoni, tal com s'ha definit, és inabastable, s'ha optat per un criteri de selecció que s'ha aplicat tant al patrimoni natural com al cultural, i que ha tingut en compte solament aquell que està subjecte a lleis i regulacions especials per a la seva protecció i conservació. És a dir: el patrimoni reconegut per la UNESCO com a patrimoni mundial, el reconegut pel Consell d'Europa com a patrimoni europeu i el reconegut pel govern espanyol a petició de les comunitats autònomes com a *bien de interés cultural* (BIC) (anomenat bé cultural d'interès nacional a Catalunya i *bienes calificados* al País Basc), els parcs nacionals i els espais naturals protegits. Cal tenir en compte que el paisatge representa un punt de ruptura en les polítiques generades fins ara en matèria de patrimoni, ja que, llevat dels paisatges culturals (Aranjuez, Las Médulas, el Mont Perdut, el palmerar d'Elx), la protecció, tot i que està prevista, no és l'eix vertebrador al voltant del qual s'articulen les polítiques relacionades amb aquest tipus de patrimoni.

La posició que ocupa Espanya en termes biogeogràfics i culturals explica la diversitat i riquesa del nostre patrimoni natural, cultural i paisatgístic. Així, l'any 2008 l'Estat espanyol era el segon estat amb un nombre més gran de béns inscrits en la llista de patrimoni de la humanitat, amb 40 elements, tan sols darrere d'Itàlia (amb 43 béns declarats) i al davant d'Alemanya (amb 33), França (amb 33) i el Regne Unit (amb 27) (Unesco, 2008a). L'Estat espanyol té dues obres mestres del patrimoni oral i immaterial de la humanitat, quatre itineraris culturals europeus declarats pel Consell d'Europa i quatre béns inscrits en la llista del patrimoni europeu.

En data del 2005, el patrimoni històric espanyol el componien 14.790 béns immobles d'interès cultural i 4.986 béns mobles d'interès cultural (Observatorio de la Sostenibilidad en España, 2008b) (vegeu la figura 1).

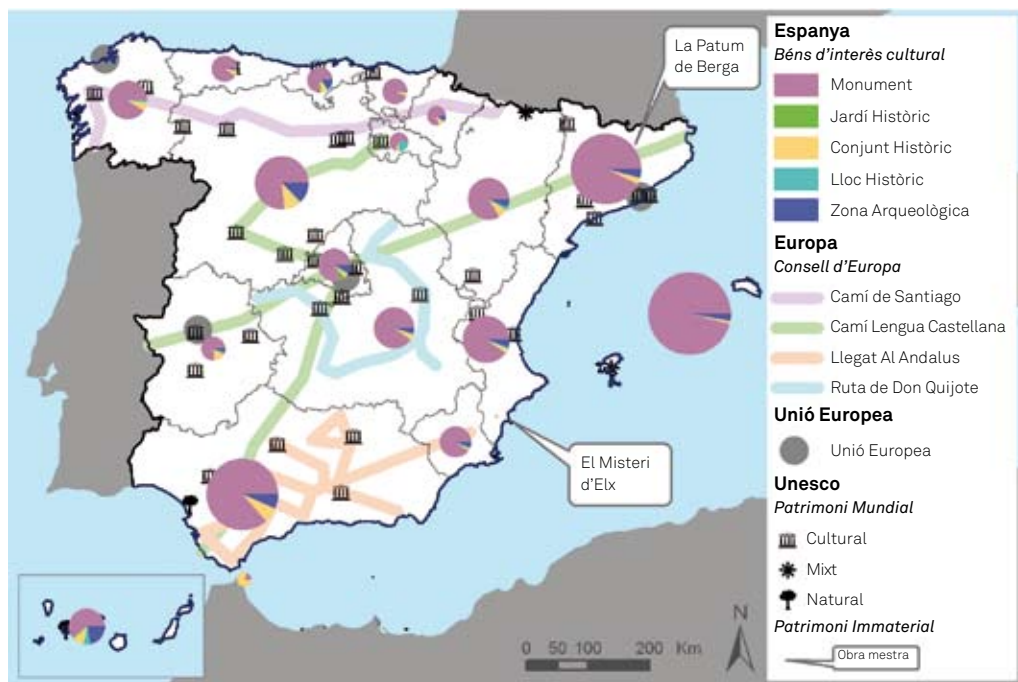

Figura 1. Mapa del patrimoni cultural espanyol. Font: Observatorio de la Sostenibilidad en España, 2008b.

Pel que fa al patrimoni natural, l'any 2008 Espanya tenia 37 reserves de la biosfera, tan sols darrere dels Estats Units d'Amèrica, amb 47, i la Federació Russa, amb 38 (Unesco, 2008b). L'any 2006, l'Estat espanyol tenia un total de 1.381 llocs d'interès comunitari (LIC) i 512 zones d'especial protecció d'aus (ZEPA) a la Xarxa Natura 2000, que representaven un 22% del territori nacional (23,4% el 2007) i un 20% del total de la Xarxa Natura europea. L'any 2005 hi havia 115 espais protegits, que afectaven 2.000 municipis i que ocupaven un 10% del territori espanyol (Observatorio de la Sostenibilidad en España, 2008b) (vegeu la figura 2).

Figura 2. Mapa del patrimoni natural espanyol. Font: Observatorio de la Sostenibilidad en España, 2008b.

El reconeixement del paisatge com a patrimoni és recent, per la qual cosa encara s'és lluny de poder fer una classificació i categorització de la riquesa paisatgística de l'Estat espanyol. De tota manera, l'any 2003 l'*Atlas de los Paisajes de España* (Mata i Sanz, 2003) ja comptabilitzava un total de 1.263 unitats del paisatge, agrupades en 116 tipus de paisatge i en 34 associacions de tipus de paisatge². L'atles recull també 53 paisatges protegits.

² Nota dels editors: les associacions de tipus de paisatge de l'*Atlas de los Paisajes de España* es basen, principalment, en el caràcter fisiogràfic, morfològic i climàtic dels paisatges.

El patrimoni com a recurs i la seva posada en valor

El nou paradigma d'allò que és patrimonial referma la idea de riquesa i compromís amb el pluralisme i la diversitat. Reconèixer les funcions socials i econòmiques del patrimoni suposa assumir el seu abast socioeconòmic, mentre que les seves funcions ambientals i la seva base cultural el converteixen en garantia de diversitat, pluralisme i, per tant, de sostenibilitat.

El patrimoni cultural: necessitat d'indicadors de sostenibilitat

La preservació del patrimoni cultural material a l'Estat espanyol està lligada a bases jurídiques com ara la Llei 16/1985, de 25 de juny, del patrimoni històric espanyol i, ja als anys noranta, a lleis de patrimoni cultural de les diferents comunitats autònomes com ara la Llei 9/1993, de 30 de setembre, del patrimoni cultural català o, a principis del segle XXI, la Llei 12/2002, d'11 de juliol, de patrimoni cultural de Castella i Lleó. En les últimes dècades, sobretot gràcies a aquesta legislació, s'ha revaloritzat molt el patrimoni cultural material, però no ha estat així en el cas del patrimoni cultural immaterial a causa, en part, del seu reconeixement incipient (la ratificació de la Convenció per a la salvaguarda del patrimoni cultural immaterial de la UNESCO va ser el 2006). Tot i que és evident que el reconeixement d'aquest patrimoni representa un avanç, urgeix, entre altres mesures, fer inventaris i registres d'aquest patrimoni, desenvolupar instruments i eines de caràcter jurídic, tècnic, administratiu i financer, definir mecanismes de revalorització i fer campanyes de difusió i sensibilització.

La declaració d'un bé com a patrimoni de la humanitat, com a obra mestra del patrimoni immaterial de la humanitat (UNESCO), com a patrimoni europeu o com a bé cultural d'interès nacional, serveix per reforçar la seva imatge, sobre la qual es fonamenten activitats de desenvolupament local. Fins ara, a l'Estat espanyol les polítiques i activitats amb relació al patrimoni cultural s'han centrat principalment en el valor monumental del patrimoni, per la qual cosa els beneficiaris d'aquestes polítiques han estat bàsicament nuclis urbans històrics com ara Toledo, Granada i Segòvia.

Malgrat l'interès que hi ha a Espanya des dels anys vuitanta per la relació entre patrimoni cultural i desenvolupament sostenible, els estudis sobre indicadors culturals són escassos i se centren, principalment, en el

turisme. Més enllà del nombre de visitants o pernoctacions, no hi ha indicadors significatius que permetin establir comparacions a escala local, autonòmica, nacional i, menys encara, europea. Per tant, tot i reconèixer en les últimes dècades la importància del patrimoni com a recurs, la pràctica inexistència d'indicadors culturals ha impedit quantificar l'aportació del patrimoni cultural en termes econòmics, socials i culturals. Per obtenir més coneixement, valoració i, consegüentment, planificar millor el patrimoni i les seves polítiques, és urgent desenvolupar un sistema d'indicadors des de la perspectiva de la sostenibilitat que permeti:

- Reconèixer que el turisme no és l'únic recurs amb què es pot revaloritzar el patrimoni cultural.
- Millorar els instruments d'identificació dels béns patrimonials.
- Redefinir els models de desenvolupament en relació amb les possibles aportacions del patrimoni.
- Adaptar els diferents models de desenvolupament a les especificacions locals i a les situacions geogràfiques (urbà, rural, litoral, de muntanya) sobre les quals es vulgui actuar.
- Desenvolupar tant indicadors quantitius com indicadors qualitatius, millorar-ne la definició i metodologia per a la seva obtenció i establir la relació entre ells.
- Estructurar, harmonitzar i fer compatibles els indicadors de desenvolupament dissenyats per als recursos patrimonials amb els indicadors de desenvolupament utilitzats en altres sectors objecte de polítiques públiques.
- Conscienciar les autoritats que no es pot planificar en matèria de patrimoni sense tenir-ne un coneixement minuciós. Identificar, classificar, analitzar i avaluar són alguns dels aspectes previs a qualsevol intent de planificació i intervenció. En aquest procés, els indicadors resulten de gran utilitat, ja que no solament aporten informació sobre la situació actual, sinó que serveixen per reajustar mecanismes i orientar-los a les diferents circumstàncies on es produeixin.

Si valorar el patrimoni és important, també ho és disposar d'eines que permetin revaloritzar-lo, protegir-lo i gestionar-lo.

Patrimoni natural: necessitat de recursos per identificar-lo, protegir-lo i conservar-lo

Abans de res és important assenyalar que els valors presents en els espais naturals sobrepassen la semàntica del terme “patrimoni”, ja que, a més de ser una herència rebuda de generacions precedents, contenen valors que van més enllà de l’apropiació o el gaudi humà de la natura, com ara la biodiversitat. A l’Estat espanyol, a partir de la Llei 15/1975, de 2 de maig, d’espais naturals protegits, s’ha identificat un important conjunt d’espais d’alt valor natural que han estat catalogats i declarats com a espais protegits per diferents figures legals (parc nacional, parc natural, reserva natural, paratge natural, paisatge protegit, monument natural, lloc d’importància comunitària [LIC] o zona d’especial protecció per a les aus [ZEPA], entre d’altres). En molts casos aquests espais d’alt valor natural s’han posat en valor a través del gaudi social, regulat per instruments de planificació i gestió legalment previstos (com ara el Pla d’Ordenació dels Recursos Naturals [PORN] i el Pla Rector d’Ús i Gestió [PRUG]). A diferència del patrimoni cultural, el natural disposa de pocs recursos que ajudin a identificar-lo, protegir-lo i conservar-lo. De tota manera, la Llei espanyola 42/2007, de 13 de desembre, del patrimoni natural i la biodiversitat, que deroga i substitueix la Llei 4/1989, de 27 de març, de conservació dels espais naturals i de la flora i fauna silvestres, pretén suplir aquest buit. Entre els objectius principals de la Llei hi ha el manteniment dels processos ecològics essencials i dels ecosistemes bàsics i la preservació de la diversitat genètica i dels ecosistemes naturals i del paisatge.

Per intentar augmentar els recursos, des de diferents àmbits s’està apostant pel pagament per serveis ambientals com una eina de suport a la internacionalització positiva de les externalitats ambientals. Això suposa transferir recursos financers dels usuaris beneficiaris dels serveis a les entitats o administracions encarregades dels serveis per tal que disposin d’ingressos que puguin ser destinats a processos de sostenibilitat local.

Pel que fa als indicadors, els que fins ara s’han utilitzat amb relació al patrimoni natural han estat aquells que fan referència al seu ús públic, al nombre de visitants o als quilòmetres de vies verdes. L’aplicació de la Llei espanyola 42/2007, de 13 de desembre, del patrimoni natural i la biodiversitat, hauria de significar el desenvolupament d’indicadors que per-

metin fer un diagnòstic de la situació, així com de la sostenibilitat de l'ús dels recursos naturals, la recopilació de dades amb caràcter periòdic i la planificació d'actuacions.

En l'informe *Sostenibilidad en España 2007* (Observatorio de la Sostenibilidad en España, 2008a) es recullen indicadors sobre la gestió de recursos naturals, ja que es considera que els recursos naturals, juntament amb el manteniment de la biodiversitat, són essencials per a la conservació dels ecosistemes presents i futurs. L'informe presenta 28 indicadors per avaluar l'estat actual i les pressions sobre els recursos naturals, els ecosistemes i les espècies, englobats en cinc blocs: biodiversitat, recursos hídrics, ecosistemes marins, ús del territori i processos de sostenibilitat costanera.

Pel que fa a la biodiversitat, els indicadors definits són l'índex d'aus associades a mitjans agrícoles; la fauna amenaçada; la fauna endèmica; els components de biodiversitat biològica; les espècies invasores exòtiques; els espais naturals protegits; l'adequació de les propostes de Xarxa Natura; els llocs designats a partir de les directives Hàbitats i Aus; l'extensió dels ecosistemes, i els incendis forestals. El bloc dels recursos hídrics inclou els indicadors relatius al preu mitjà de l'aigua per a usos urbans; els costos dels serveis de l'aigua; la població connectada a sistemes de tractament d'aigua; l'índex de qualitat general de l'aigua; la demanda bioquímica d'oxigen; la qualitat de l'aigua per a l'abastament a poblacions; la vida piscícola; la qualitat de les aigües de bany continentals, i la qualitat de les aigües de bany marines. El bloc sobre ecosistemes marins analitza les captures pesqueres per sobre de quotes i la capacitat i mida de la flota pesquera. El bloc sobre ús del territori estudia l'augment de les àrees artificials; la pèrdua de superfície agrícola; la pèrdua de superfície forestal; l'existència de fusta, increments i extraccions en els boscos, i els boscos malmesos per defoliació. I, finalment, el bloc sobre processos de sostenibilitat costanera tracta l'ocupació artificial del sòl a la costa, i la defensa del Domini Públic Marítim-Terrestre. A partir d'aquest conjunt d'indicadors es pot:

- Identificar buits, com ara l'escassetat de superfície marina inclosa en els llocs d'importància comunitària (LIC).
- Reconèixer reptes per a la conservació de la Xarxa Natura, com ara l'elaboració, aprovació i aplicació d'instruments de gestió.

- Conèixer la situació preocupant dels ecosistemes i els seus components. El grau d'amenaça d'espècies animals i vegetals és una mesura indirecta de l'extinció. Per tant, disposar d'aquesta informació és fonamental per desenvolupar accions de conservació.
- Elaborar un mapa estratègic de sostenibilitat ambiental i mapes d'"infraestructures naturals" clau per a la conservació dels recursos naturals, la funcionalitat dels ecosistemes i la biodiversitat. També es proposa complementar-lo amb altres mapes sobre hàbitats, espais o "ecosistemes afuncionals", llocs que podrien tenir un paper important, però que no el tenen pel seu mal estat de funcionalitat. Aquests mapes resultarien de gran utilitat per orientar actuacions de recuperació d'ecosistemes.

Malgrat l'esforç que s'ha fet per integrar patrimoni natural i cultural, els diferents organismes administratius i polítics han treballat de forma independent tant la planificació com la gestió del patrimoni i molt poques vegades s'ha establert un diàleg comú que s'hagi traduït en col·laboracions conjuntes. Les polítiques de paisatge comporten una nova relació entre cultura i natura³, i en aquest sentit, esdevenen un factor d'integració patrimonial.

Patrimoni paisatgístic: necessitat de major recorregut històric, legislació específica i indicadors

En els últims anys assistim a una tendència cada vegada més acusada i preocupant de degradació dels paisatges, que ha donat lloc a l'aprovació de lleis i normatives amb l'objectiu de posar-los en valor. Malgrat que el Conveni europeu del paisatge reconeix que el paisatge té una dimensió patrimonial, establir-la i avaluar-la exigeix una informació detallada no disponible encara a l'Estat espanyol. Per això seria necessari reconèixer que

³ Com així ho posa de manifest el fet que l'entrada en vigor del Conveni europeu del paisatge hagi suposat col·laboracions entre el Ministeri de Medi Ambient i el Ministeri de Cultura. Tot i això, la col·laboració continua estant parcel·lada, de manera que el Ministeri de Cultura desenvoluparà un pla de paisatges culturals, amb la qual cosa es torna a dibuixar la línia de separació entre paisatges culturals i no culturals. El repte, segons el punt de vista de l'Observatori de la Sostenibilitat a Espanya, no és tant que el Ministeri de Cultura es preocupi pels paisatges culturals sinó que hi identifiqui aspectes importants que puguin ser aplicables a la resta dels paisatges.

tots els espais naturals protegits contenen indubtables valors paisatgístics; inventariar elements patrimonials dels paisatges rurals i urbans; protegir paisatges agrícoles, plantacions, paisatges industrials, camins i vies que, encara que estiguin en desús, continuen tenint valors culturals i escènics; i, finalment, fer-ne una identificació més precisa i qualificar tots els paisatges, especialment els quotidians.

La valoració i posterior posada en valor esdevenen un requisit per convertir el patrimoni en un factor per al desenvolupament sostenible, capaç de generar sinergies de desenvolupament tant en àmbits urbans com rurals, tant de litoral com de muntanya, en el qual un tingui un efecte multiplicador sobre l'altre i viceversa. En aquest sentit, parlar de patrimoni paisatgístic o de paisatge implica superar la tradicional dualitat entre patrimoni natural i cultural, i també establir un diàleg renovat entre camp i ciutat. Per presentar-los com a complementaris, i no com a contraposats, es requeriria elaborar eines de coordinació i gestió capaces de recuperar valors perduts propis de les zones rurals, posar fi a l'estigmatització que envolta la població que resideix en aquestes zones i establir relacions equilibrades entre àmbits rurals, urbans, de litoral i de muntanya. Per a tot això cal, en primer lloc, reconèixer l'aportació de les zones rurals i de muntanya a la resta de zones en termes de sostenibilitat, i en segon lloc, establir mecanismes de compensació que es tradueixin en el final de l'estigmatització de la població que resideix en zones rurals, millorant-ne la qualitat de vida i dotant-la de les últimes tecnologies i dels mateixos béns i serveis que hi ha en àmbits urbans. Tot això només és possible des d'un marc integrador que sigui capaç, d'una banda, de desenvolupar una visió global, però, de l'altra, de reconèixer el valor i respectar les especificitats locals, veient aquests àmbits com a complementaris i gestionant-los com a tals, per tal de generar majors equilibris territorials.

En paraules de Florencio Zoido, la valoració del patrimoni paisatgístic s'ha de fer principalment des de dos criteris que són la diversitat paisatgística i la sensibilitat cap al paisatge, la qual cosa implica reconèixer que no hi ha valors absoluts i universals atribuïbles al paisatge. Cal tenir en compte, però, que, abans de posar en valor el patrimoni paisatgístic, cal identificar-lo i classificar-lo. És en aquest procés en el qual es troben immerses la majoria de les comunitats autònomes espanyoles. Només unes quantes,

com ara Catalunya, el País Basc i Andalusia, estan en la fase següent, que és la valoració paisatgística, i d'aquestes, de moment, tan sols Catalunya està utilitzant els objectius de qualitat paisatgística⁴, tal com recomana el Consell d'Europa. La majoria de vegades les diferents velocitats reflecteixen diferents sensibilitats polítiques amb relació al paisatge. Aquesta és una qüestió important perquè són precisament les comunitats autònomes les que, en última instància, han d'impulsar les polítiques de paisatge i dotar-les de recursos, especialment amb l'entrada en vigor del Conveni europeu del paisatge a l'Estat espanyol, l'1 de març del 2008.

El diferent tractament del paisatge arreu de l'Estat, juntament amb la dificultat que suposa generar indicadors per a un concepte polisèmic com ho és el paisatge, fa que sigui aviat per disposar d'una bateria consensuada d'indicadors. De tota manera, darrerament, tant administracions públiques com centres de recerca, alarmats per l'acceleració dels canvis experimentats en els paisatges els últims anys, han mostrat un gran interès en el desenvolupament d'indicadors que permetin quantificar les dinàmiques paisatgístiques i valorar-les en funció de paràmetres considerats òptims o desitjables. A escala espanyola, Andalusia i Catalunya estan treballant en la definició de propostes d'indicadors.

A grans trets es pot dir que hi ha dues aproximacions conceptuals a l'hora d'analitzar els paisatges i tractar de definir indicadors. En la primera prevalen els aspectes més objectius del paisatge i hi ha un especial interès per la distribució espacial dels components paisatgístics. En aquest cas els indicadors resultants intenten determinar les relacions entre els factors naturals i els usos socials del territori. Són, per exemple, indicadors que analitzen la distribució superficial d'usos del sòl i indicadors d'estat, diversitat i fragmentació. La segona aproximació a la definició d'indicadors, en canvi, posa especial èmfasi en els aspectes subjectius del paisatge. Val a dir que el paisatge és un indicador excel·lent del nivell de cultura, que reflecteix usos bons o dolents sobre el territori, i en aquest sentit és un indicador de sostenibilitat.

⁴ Nota dels editors: segons el Conveni europeu del paisatge, els objectius de qualitat paisatgística són la plasmació per part de les administracions públiques de les aspiracions de la col·lectivitat pel que fa a les característiques paisatgístiques del seu entorn.

Reptes per a la sostenibilitat

Processos, transformacions i riscos en matèria de paisatge

Els processos de transformació territorial que s'estan experimentant en els últims anys a tot Europa, i especialment a Espanya, no tenen precedents històrics pel que fa a l'escala i a la celeritat, i ens estan portant a una situació que es pot considerar límit en alguns àmbits determinats. L'Agència Europea de Medi Ambient (European Environment Agency, 2006) defineix el fenomen de forta acceleració de la urbanització com a “explosió urbana descontrolada” en els casos en què la taxa de transformació de l'ús del sòl rústic a urbà és superior a la taxa de creixement demogràfic. Són canvis ràpids, visibles i conflictius dels usos del sòl que modifiquen els paisatges, afecten el medi ambient i són especialment preocupants a les ciutats i el seu entorn. Aquest fenomen és impulsat pels canvis en l'estil de vida i les pautes de consum, així com per l'activitat dels agents econòmics (vegeu les figures 3 i 4). Per al coneixement del fenomen i la seva evolució posterior, es fa necessària la incorporació d'indicadors, sobretot d'aquells que puguin mostrar l'acceleració dels processos.

La preocupació i l'interès que una part de la societat té en els últims anys pel paisatge està associada, entre altres qüestions, a aquests processos de ràpida transformació, que en la majoria dels casos han conduït a la degradació dels paisatges, fet que alguns autors no dubten a definir com a “crisi dels paisatges”. La velocitat de les transformacions ha generat una forta pèrdua del sentit de pertinença i identitat amb el paisatge en què es desenvolupa la vida diària de la població i una pèrdua de la seva dimensió patrimonial i el seu potencial com a recurs. És urgent, per tant, actuar amb relació al paisatge, ja que el que està en risc resulta irremplaçable. Com diu Oriol Nel·lo⁵, secretari de Planificació Territorial de la Generalitat de Catalunya, les ràpides transformacions i els nous estils de vida de les societats contemporànies posen en perill els nostres paisatges. Els requeriments de la societat sobre els recursos naturals fan perillar l'equilibri natural, així com els valors col·lectius que tenen els paisatges: el valor patrimonial, cul-

⁵ En l'acte del Ministeri de Medi Ambient d'entrada en vigor del Conveni europeu del paisatge, el 29 de febrer del 2008 a Madrid.

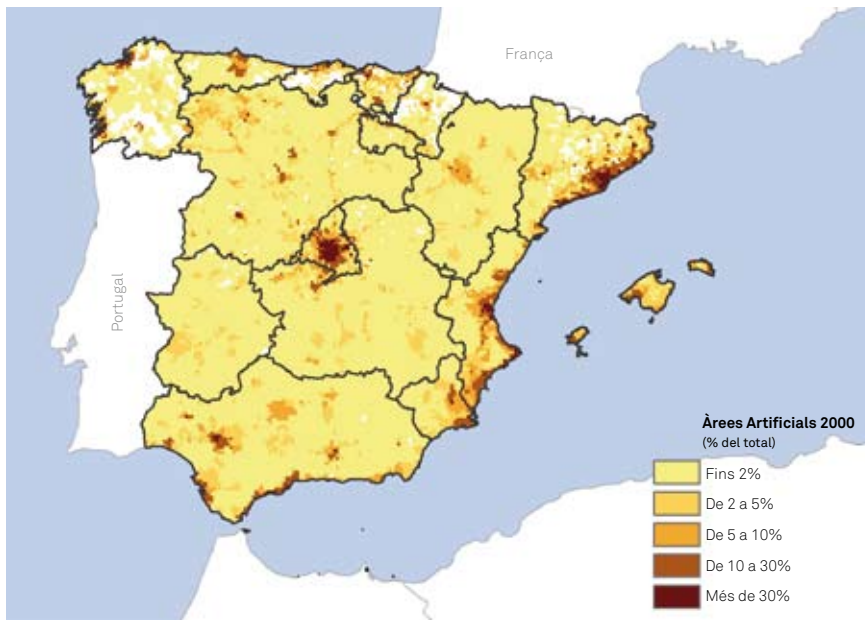

Figura 3. Àrees artificials, any 2000. Font: Observatorio de la Sostenibilidad en España a partir de dades del projecte CORINE Land Cover (CLC), Ministeri de Foment i Institut Geogràfic Nacional.
 (*) Informació de les illes Canàries no disponible.

tural i històric, el valor com a recurs econòmic, el valor en la prevenció de recursos naturals, el valor simbòlic. Aquesta situació obliga a dotar el paisatge de protecció jurídica i de mitjans de gestió efectius. Això, tanmateix, encara que sigui una condició necessària, no és suficient, perquè, com diu el geògraf valencià Joan Romero⁶, es tracta d'un problema cultural, no legislatiu, ja que en aquest país hi ha “inflació de normatives”.

Per intentar redreçar la situació és prioritari rebutjar les tendències actuals d'urbanització exacerbada, de banalització dels espais, de segregació social i impulsar un model compacte, complex i socialment cohesionat. Això comporta apostar per una política del canvi, que, perquè sigui efectiva, s'ha de vincular a la política urbanística i de gestió del territori. Aquesta hauria de ser la base de la política en matèria de paisatge. L'entrada en vigor

⁶ En la taula rodona *L'art davant les transformacions del paisatge. Mirada i compromís*, celebrada el 20 de febrer del 2008 a la sala d'actes dels Serveis Territorials de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat de Catalunya, Girona.

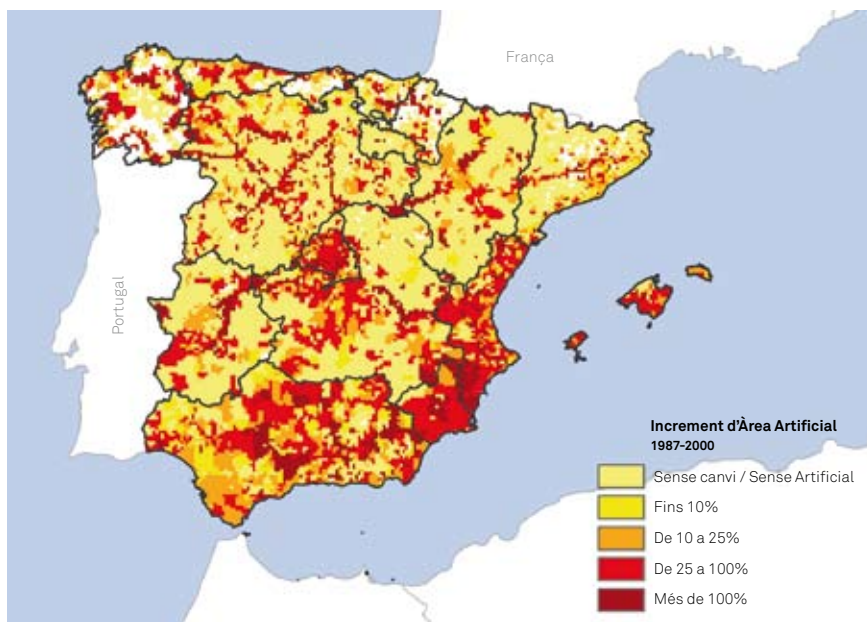

Figura 4. Augment d'àrees artificials, període 1987-2000. Font: Observatorio de la Sostenibilidad en España a partir de dades del projecte CORINE Land Cover (CLC), Ministeri de Foment i Institut Geogràfic Nacional.

(*) Informació de les illes Canàries no disponible.

del Conveni europeu del paisatge suposa un punt d'inflexió important en aquest sentit, ja que reconeix el paisatge com un subjecte actiu en l'ordenació del territori. Aquest fet implica la necessitat d'introduir el paisatge en les polítiques i les administracions públiques i afavorir que a la llarga es generi una cultura comuna en què el paisatge deixi de ser un element marginal i es converteixi en una eina capaç de generar canvis i equilibris socials, econòmics i ambientals, en matèria territorial.

Reptes i implicacions derivades del Conveni europeu del paisatge

Si per ureptesna banda la nova definició de “paisatge”⁷ i els instruments de gestió, ordenació i protecció que han de sorgir arran de l’entrada en vigor del Conveni europeu del paisatge a l’Estat espanyol representen oportunitats, també implicaran afrontar grans reptes metodològics (integració de disciplines o aproximacions multidisciplinàries), politicoadministratius (bàsicament competencials, d’aprovació de directrius i normatives) i culturals (amb l’objectiu d’aproximar-nos a estils de vida més sostenibles). Tot això ens obliga a replantejar-nos la necessitat d’un nou marc de referència i a repensar models.

Pel que fa als reptes metodològics que introdueix el Conveni europeu del paisatge, en aquest article només es parlarà de les implicacions que se’n deriven en termes d’indicadors. El primer dels reptes és desenvolupar i integrar indicadors tant quantitius (objectius) com qualitius (subjectius). Mentre que els primers permeten identificar i classificar paisatges, o reconèixer elements de transformació, dinàmiques i processos que es donen sobre el territori, la seva evolució i tendència; els segons, a més, informen sobre la manera com la població percep el paisatge, si aquest constitueix un referent en la seva vida, com és utilitzat i per tant valorat, en quina mesura el veu, l’usa i en gaudeix com un element essencial de la seva qualitat de vida. Si la primera tipologia d’indicadors quantifica i informa, la segona qualifica, ajuda a interpretar i a contextualitzar, i permet descobrir la racionalitat que s’amaga darrere de comportaments, aptituds, preferències i gustos estètics, i reconèixer així actors enfrontats i conflictes generats a partir del paisatge. La combinació i integració d’indicadors qualitius i quantitius de paisatge ajudarà a desenvolupar una aproximació descriptiva i interpretativa, l’objectiu de la qual serà reconèixer els factors cognitius que determinen la gestió transformadora del territori. Aquesta aproximació comporta integrar diferents aproximacions sectorials, tant competen-

⁷ Nota dels editors: prèviament al Conveni europeu del paisatge, en la majoria d’estats europeus se solia considerar “paisatge” únicament els espais excepcionals per la seva bellesa, les seves qualitats naturals o el seu significat històric. El Conveni europeu del paisatge, en canvi, defineix el paisatge com qualsevol part del territori, tal com és percebuda per les poblacions, en què el seu caràcter resulta de la interacció dinàmica de factors naturals i/o humans. Per tant, a partir de l’entrada en vigor del Conveni, el conjunt del territori és objecte de les polítiques de paisatge, des de les àrees urbanes i periurbanes fins a les rurals, i des dels paisatges singulars fins als paisatges quotidians o degradats.

cials com de coneixement. És important que aquesta aproximació es faci compartint un marc de treball comú per no tornar a caure en la parcel·lació del coneixement, de la planificació, de la intervenció i de l'avaluació.

El fet d'acceptar que el paisatge està sotmès a processos de transformació contínua obliga a pensar en indicadors en clau de canvi. Les seqüències temporals i les tendències hauran de ser un denominador comú per a tots. A més, aquesta percepció obliga que qualsevol intervenció sigui interpretada i planificada com “un procés obert”. Al mateix temps, el fet d'introduir indicadors subjectius comporta acceptar que hi ha moltes maneres de concloure un procés, és a dir, que no hi ha una única fórmula per a tot i sí múltiples camins per assolir un objectiu comú. Disposar d'indicadors subjectius no implica solament recollir informació, sinó que representa iniciar un procés participatiu i marcar un objectiu comú entorn del qual s'articulin tota una sèrie d'actuacions a les quals s'uneixin sinergies de canvi a favor de l'objectiu perseguit. Cal tenir en compte, no obstant això, que la manca de voluntat política o d'implicació dels actors en el procés, per part dels grups que tenen una posició privilegiada respecte a la resta i que mantenen un discurs dominant, pot arruïnar un procés participatiu.

El paisatge com a indicador de sostenibilitat: necessitat d'un nou marc de referència

Incloure el paisatge com a indicador de sostenibilitat comporta “repensar” i adaptar l'actual bateria d'indicadors de desenvolupament sostenible, ja consensuada i implementada pels diferents països europeus⁸, i acceptar que hi ha diferents camins cap a la sostenibilitat (generats per diferents processos sostenibles) i múltiples interpretacions i lectures de la sostenibilitat.

El paisatge com a indicador de processos sostenibles ha de mostrar la seva evolució històrica, els factors clau de la seva transformació, el grau de

⁸ És important assenyalar que els indicadors són un mitjà per millorar els processos de presa de decisions i no una finalitat en ells mateixos. Així doncs, els indicadors s'han de desenvolupar idealment com a part d'una política general i un procés planificador perquè tinguin rellevància política i aplicació pràctica. Els indicadors han de ser: exactes i inequívocs; comprensibles i fàcils d'interpretar; accessibles i senzills d'obtenir; significatius i rellevants; sensibles als canvis; vàlids, científicament verificables i reproduïbles, i finalment, han de ser eines útils per a l'acció. Només així es pot avaluar de manera ràpida, senzilla i continuada l'impacte de les actuacions.

participació dels diferents agents que incideixen en el paisatge, així com les tendències i els escenaris de futur. El fet que no existeixi un marc on es pugui incorporar el paisatge com a indicador de sostenibilitat i dotarlo de sentit obliga a replantejar-se la necessitat d'un nou marc lògic des del qual es puguin analitzar els diferents tipus de sostenibilitat possible; aquesta és potser una de les aportacions més importants del paisatge a la sostenibilitat.

Fins ara, els intents d'incloure la cultura en les anàlisis de sostenibilitat han estat escassos i complexos, precisament per l'amplitud de l'enfocament. El paisatge permet concretar en un espai tangible (com ho és el territori) l'efecte que té l'intangible (la cultura com a conjunt de normes, valors, creences i estils de vida) i posar rostres, veure en imatges, actuacions i processos sostenibles i insostenibles. En aquest sentit, el paisatge dota de materialitat la cultura, que es manifesta a través dels paisatges. Tenint en compte que s'ha de portar a terme una enorme batalla cultural amb els processos insostenibles, posar imatge a aquests processos és, sens dubte, una altra de les grans aportacions del paisatge a la sostenibilitat.

Aportacions del paisatge a la sostenibilitat

Els discursos sobre desenvolupament sostenible i sobre treballs d'intervenció en matèria de paisatge tenen un origen comú: la preocupació pels processos insostenibles i el seu impacte, ja no només en la qualitat de vida de la població, sinó també en la seva capacitat de supervivència, la seva i la de la resta d'éssers vius amb els quals compartim el planeta. Ambdós camps d'actuació han arribat curiosament, i en diferents moments històrics, a considerar una solució comuna. Mentre que en els debats sobre sostenibilitat es parla de la necessitat de generar una cultura sostenible, experts en paisatge van firmar, el maig del 2006, un manifest sobre la necessitat d'una "nova cultura del territori". Potser el pas d'una a l'altra requereix passar per una "nova cultura del paisatge". En qualsevol cas, ambdós debats conclouen afirmant que el canvi ha de venir del desenvolupament de nous valors, creences, formes d'entendre el món i de viure-hi més respectuoses i responsables amb el medi, que tinguin en compte els drets i deures que tenim amb les generacions presents i futures, que siguin capaços de pensar no només en el benestar de l'ésser humà, sinó en el de tots els éssers vius,

i que es preocupin per mantenir la màxima diversitat natural i cultural. El filòsof francès Dominique Bourg afirma que és impossible avançar cap a una cultura sostenible sense revisar els principis de l'ètica, i aposta per una ètica global en què els béns ambientals siguin de tota la humanitat, es canviïn els nostres estils de vida, a través de la reducció dels patrons de producció i consum, i es desenvolupi innovació i tecnologia. En poques paraules, una transformació radical ja no del model econòmic preeminent, sinó de les mateixes societats contemporànies que van sorgir amb ell.

Línies d'actuació de l'Observatori de la Sostenibilitat a Espanya en matèria de paisatge

Atès l'enorme potencial que el paisatge té en termes de sostenibilitat, l'Observatori de la Sostenibilitat a Espanya està valorant en aquests moments obrir noves línies de recerca i treball en aquest camp. De moment, el paisatge s'ha incorporat a l'informe *Sostenibilidad local* (Observatorio de la Sostenibilidad en España, 2008b), en el qual es presenta com un element essencial de qualitat de vida (marc vital en el qual es desenvolupen les persones), en la seva dimensió patrimonial (com a reflex de la cultura territorial de la societat que l'ha generat, dotant-lo d'especificitat i considerant-lo, a més, un recurs més del desenvolupament) i com a suport de tot tipus de polítiques (culturals, educatives, econòmiques, de foment), però sobretot territorials. Com ja s'ha comentat anteriorment, el paisatge representa una nova relació entre la cultura i la natura, i esdevé una oportunitat per superar la dualitat entre patrimoni cultural i natural, un diàleg renovat entre el camp i la ciutat, i obliga a pensar en múltiples models de desenvolupament sostenibles.

Cal tenir en compte, també, que la disponibilitat d'informació geogràfica digital a través d'Internet, gràcies als processos d'harmonització i estandardització de dades i serveis, està permetent la difusió i l'accés al potencial dels sistemes d'informació geogràfica (SIG) a tot tipus d'usuaris. En aquest sentit, l'Observatori de la Sostenibilitat a Espanya està desenvolupant una infraestructura de dades espacials coneguda amb el nom IDE-OSE que pretén donar suport a la població en general, a investigadors i a polítics encarregats de la gestió del territori. Aquesta infraestructura permet avaluar la sostenibilitat del desenvolupament espanyol pel que fa a

les dimensions social, econòmica, ambiental i institucional, i amb la introducció dels futurs indicadors de paisatge i la seva cartografia, la dimensió cultural de la sostenibilitat. A través del visor cartogràfic de l'IDE-OSE és possible integrar els indicadors i la cartografia dels paisatges amb el sistema d'indicadors de sostenibilitat i amb informació geogràfica digital desenvolupada a diferents escales i per diferents organismes. Aquesta és una iniciativa pionera, ja que permet l'accés, la gestió i l'explotació, lliure i de manera senzilla, d'indicadors sintètics de sostenibilitat tenint en compte la seva distribució territorial, que, a més, permetrà situar geogràficament i visualitzar mitjançant imatges aèries els diferents processos sostenibles o insostenibles que s'estan donant.

Finalment, i atès el protagonisme que està tenint a Espanya en els últims anys l'ús insostenible del sòl i les seves conseqüències econòmiques i socials, l'Observatori de la Sostenibilitat a Espanya està especialment interessat en la dimensió ambiental i territorial del desenvolupament sostenible. Com a conseqüència d'aquesta preocupació es va crear la Plataforma de Comunicació de Sostenibilidad Urbana y Territorial, que promou el canvi cap a una nova gestió, política i cultura de la ciutat i el territori. Aquesta plataforma té tres objectius prioritaris: en primer lloc, afavorir la divulgació de la informació i el coneixement sobre urbanisme i ordenació territorial sostenible, i sobre les seves relacions amb la mobilitat, la planificació d'infraestructures i l'edificació i construcció sostenibles; en segon lloc, esdevenir un mitjà per a l'intercanvi d'informació, idees i experiències, i en tercer lloc, fomentar el canvi cap a una nova política i cultura de la gestió basada en la sostenibilitat dels processos d'ordenació del territori, que impliqui tant institucions privades com públiques. Els eixos de recerca de la plataforma es defineixen a través de les diferents escales dels processos, des de la petita escala que constituïrien l'habitatge i l'edificació, passant per la ciutat, amb les seves complexes relacions espacials, productives i d'informació, i fins a arribar al territori com a sistema complex. A més, s'hi inclou un eix sobre mobilitat que és transversal als eixos anteriors. En l'eix de "territori" s'ha obert una línia de recerca específica sobre paisatge, en la qual es pretén informar de bones pràctiques i gestió sostenible en la matèria, difonent experiències innovadores i noves polítiques que les converteixin en motor de desenvolupament en clau de sostenibilitat.

Referències bibliogràfiques

CONSELL D'EUROPA (2000). *Conveni europeu del paisatge*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Observatori del Paisatge. (Papers de sostenibilitat; 8).

EUROPEAN ENVIRONMENT AGENCY (2006). *Urban Sprawl in Europe: the Ignored Challenge*. Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities. (EEA Report; 10).

MATA, Rafael; SANZ, Concepción (dir.) (2003). *Atlas de los paisajes de España*. Madrid: Ministerio de Medio Ambiente.

OBSERVATORIO DE LA SOSTENIBILIDAD EN ESPAÑA (2006). *Cambios de ocupación del suelo en España. Implicaciones para la sostenibilidad*. Madrid: Editorial Mundiprensa.

--- (2008a). *Sostenibilidad en España, 2007*. Madrid: Editorial Mundiprensa.

--- (2008b). *Informe de sostenibilidad local*. Madrid: Editorial Mundiprensa.

--- (2008c). *Plataforma de Comunicación de Sostenibilidad Urbana y Territorial* [en línia]. <<http://www.sostenibilidad-es.org/Observatorio+Sostenibilidad/esp/plataformas/urbana/>> [consulta: 06.08.2008].

TÀBARA, David (2002). "Sustainability culture", dins *Governance for sustainable development = Governança per al desenvolupament sostenible: Barcelona workshop, April 18-19*. Barcelona: Consell Assessor per al Desenvolupament Sostenible; Institut Internacional de Governabilitat de Catalunya, p. 63-85. (Papers de Sostenibilitat; 2). Disponible a: <<http://www.revistafuturos.info/download/down1/tabara.pdf>> [consulta: 12.02.2009].

UNESCO (2008a). *World heritage list statistics* [en línia]. <<http://whc.unesco.org/en/list/stat>> [consulta: 12.02.2009].

--- (2008b). *Biosphere reserves: world network* [en línia]. <<http://www.unesco.org/mab/doc/brs/BRlist2008.pdf>> [consulta: 12.02.2009].